

ДВА БІЛОРУСЬКИХ ЛІТОПИСЦЯ XVI-XVII ст.

Ще у 1978 р. під час пошуків в архівосховищах Польщі нам вдалося виявити дві цікавих літописних пам'ятки, які переховувались у складі фундаментальних збірників XVII-XVIII ст. Перший літописець міститься у кн. 63 з II-о відділу фонду АГАД «Архів Радзівілів», яка має назву «Notatki różne. Barzo godne zacnemu do wiadomości potrzebne tak do oekonomiej służące, jako też niektóre do historij należące» («Різні нотатки. Дуже гідні і значному (чоловіку) потрібні до відомості, які служать до економічних справ, так і до історії належні»). Звістки збірника перемішані і за своїм характером, і за хронологією, що може свідчити про тривалість його створення і принагідне внесення відомостей. По суті відкривається збірник звісткою 1409 р. про заснування якоюсь княгинею міста (якого?), а на його дитинці - церкви на честь Пресвятої Богородиці. Цей текст писано латинськими літерами, але він первісно був писаний українською мовою. Можливо йдеться про Слуцьк? На жаль, не можна конкретизувати про яке місто і про яку княгиню йдеться, а однієї згадки про заснування церкви Богородиці замало. Щоправда у 1409 р. у центрі Слуцька на території княжого замку біля р. Случ князями Олельковичами була збудована церква в пам'ять перемоги над татарами. Але дана церква була названа на честь св. великомучениці Варвари¹. Може шукати дані церкву і місто треба в Україні, тим більше текст написаний мовою близькою до української?

Потім йде епітафія княгині Софії Олельківни, дружини підчашого Великого князівства Литовського князя Януша Радзівіла, котра була похована в Іллінській церкві Слуцька. Тут йдеться про Софію Радзівіл (1585–1612), білоруську православну святу, дочку слуцького князя Юрія Юрійовича і Варвари Кішки, останню з князівського роду Олельковичів. Мощі святої зберігалися в церкві слуцького Троїцького монастиря, а тепер знаходяться в мінському Свято-Духівському кафедральному соборі.

Далі йдуть господарські записи (про керування маєтком, список того, чого вимагати від старост, про чинші і т. д.), потім про князя Богуслава Радзівіла, про слуцькі справи (уряд, цехи, єврейська школа). На стор. 26–27 вміщені матеріали стосовно українських маєтностей Радзівілів, стислий опис слуцької фортеці, реляція Льва Сапіги, подана на сейм 1632 р., різні листи.

Врешті записи починають все більше нагадувати фамільну книгу Радзівілів, в ній знаходимо матеріали в основному за 1606–1686 рр. Тут і вірш про рокош 1606 р., і дані про кількість православних сенаторів і рицарів у 1599 р. (відповідно 3 і 17), також кальвіністів (відповідно 20 і 30), реєстр двору князя Радзівіла, підканцлера Великого князівства Литовського, 1698 року тощо. Цим автором чи упорядником міг бути тільки князь Кароль Станіслав Радзівіл (1669-1719), високоосвічена для свого часу людина (зокрема він вів щоденники, брав участь у посольствах в Австрію, Італію, Францію, Голландію). Потім йдуть записи про народження дітей у Радзівілів, смерть представників цієї династії, навіть подаються генеалогічні таблиці роду (с. 47–51), нарешті настає черга літописних заміток XVI-XVII ст., що подаються нижче. Відзначимо, що нами наводяться лише основні записи, зокрема пропущені дані про французького короля Людовика XIII, Генріха III, епітафія останньому. Тут слід відзначити зацікавлення невідомого авторами французькими королями, його захоплення Генріхом IV Бурбоном (цього ми як правило не знаходимо в усіх східнослов'янських літописах), що може свідчити про тривале перебування автора або ініціатора записок (принаймні їх частини) у Франції. Цією людиною міг бути як Кароль Станіслав, так і Богуслав Радзівіл (останній був кузеном Людовіка XIV, знаходився у Франції з 1638 по 1648 рр. (з перервами), був навіть полковником на французькій службі.

Трапляються також записи про віленські події, як от про страту італійця Франка, про будівництво євреями у травні 1625 р. Нового міста (с. 53, 73), про події вседержавного значення (про польських королів, зокрема Стефані Баторія), лист Криштофа Радзівіла до шляхтича Пенкальського і меморіал останнього (с. 57-60). Останні записи були зроблені 1732 р. Можливо їх було зроблено з ініціативи Мартина Кароля Радзівіла (1705-1782), який теж мандрував Західною Європою і цікавився науками. Слід відзначити, що віленські звістки літописця є оригінальними і мають особливу джерельну цінність.

Другий літописець відкриває собою збірник № 2111 з відділу рукописів бібліотеки Чарторийських під назвою («*Pacta Polanowskie i Andruszowskie*») 1635-1679 рр., де містилися копії документів стосовно Полянівського 1634 і Андрусівського договорів 1667 рр. Він має назву «*O Smolensku informatia z różnych krolewskich kronik*» («Про Смоленськ інформація з різних хронік»). Оскільки Полянівський мир 1634 р. було укладено після польсько-російської (Смоленської) війни 1632-1634 рр., яка велася за Смоленськ, то природним було зацікавлення невідомого автора історичною долею цього міста і вміщення короткої інформації про нього. Невідомий автор склав свою «інформацію» «з різних хронік», хоча практично всі відомості є по суті скороченням відповідних звісток хроніки Мацея Стрийковського (*Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. – Krolewiec, 1582*)², тим більше що в розповіді про Смоленськ не згадується про його долю 1611 р. (взяття міста військами Речі Посполитої). Лише деякі відомості (1502 і 1578 рр.) можуть бути запозичені з інших – хронік, насамперед з хроніки Олександра Гваньїні³. Отже час складання цього літописця можна визначити досить точно: початок

XVII ст. - 1635 р. Не виключено, що автор використав вже готову «інформацію», складену на початку XVII ст. (до 1611 р.). І останнє. Ми відносимо літописці до білоруських, оскільки вони висвітлювали історію білоруських земель, а Смоленськ і Смоленщина являється етнічною білоруською територією. Хоча літописці є досить лаконічними, але доповнюють картину розвитку історичної думки Білорусі XVII ст. і містять деякі оригінальні звістки. Вкажемо тільки, що пропуски позначаються квадратними дужками, а нерозбірливі слова знаком (...)*.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

XVII-30-і pp. XVIII ст. – Літописець із збірника князів Радзівілів.

“Koniec praktyki.

Y zaraz kniahynia hrad około hrada założyła y nizina rownatysia y podwyzssatysia poczeła y w ktorom czasie wielikoie mnostwo ludzi sławnych, hodnych, rożnych, wiernych i życzliwych miran namnożyłosię na mieszkanie y tysnutysia poczali wzhladom pokoju od nieprzyatelow nastupiwszych. Taiaż kniahinia cerkow sobornuju Preswiatoie Bohorodycy na wysokom horode nazwanym Dytyniec zaczawszy y skonczyła roku 1409 [...].

Roku 1514 Smolensk wzięty od Bazylego, kniazia moskiewskiego, był pod sprawą lithewską od tego czasu, gdy go Witult wziął. Pod Moskwą sto lat[...].

1620 (*тут вміщено звістку про замах на короля Сигізмунда III шляхтича Пекарського -Ю.М.*)

Tegoż roku d. 8 7bris wojsko króla polskiego Zygmunta I-o pod sprawą Mikołaja Radziwiłła u Borysowa ludu moskiewskiego 80 tysięcy poraziło [...].

Roku 1353 w sobotę w wilią święteczną śnieg wielki spadł na dwa łokcia, do dnia 6 trwał, oraz (?) że byli zwątpili, ale deszcz ciepły nastąpił i wszystkiego pokrzepił, była tego roku wstego obfitość[...].

Roku 1569 unia doszła z pany litewskimi w Lublinie[...].

Roku 1608 22 febr. książę Ostrogskie Konstantin, wojewoda kijowski, umarł w Ostrogu[...].

Roku 1610 d. 1 july Wilno pogorzało, jako ludzie rachują, że 6800 domów a kościołów różnej religiej 18 ten ogień pożarł, ludzi liczbę niemała[...].

Roku 1610 Maria Medicis, królowa francuska, koronowana a denis (?) d. 13 maj, a 14 maj Henryk IV francuski i nawarski król, nie jeno imieniem, ale rzeczą samą i sprawami wielki monarcha, pan wałeczny, mądry, sprawiedliwy, ludzkie, który był in Europa, zabit złodziejem zdradzieckie przez Franciszka Ravallacta[...].

Roku 1611 d. 13 juni Smolensk naszymy wzięli[...].

Roku 1595 Nałewajko w Słucku był, a w dzień ś. Filipa ruskiego w sobotę na zapusty pułkownika Marcinka na Kopylu ks. j. m. Pan hetman Litt. kazał pogromić. Samego zabito i kozaków pobiwszy, ciała spalono z hajmą (?).

Umarł ks. j. m. Ostrogski, pan krakowskie, d. 12 8bris 1620[...].

(АГАД. – Ф. «Архів Радзівілів». – Відділ II. – Кн. 63. – С. 2, 52–53 – Оригінал).

Року 1514 Смоленськ взятий московським князем, був під литовською владою від того часу як його взяв Вітовт. Під Москвою був сто років[...].

1620 (тут вміщено звістку про замах на короля Сигізмунда III шляхтича Пекарського - Ю.М.)

Цього ж року (не вказано якого саме – Ю. М.) 8 вересня військо польського короля Зигмунда I під приводом Миколая Радзівіла* біля Борисова розбило 80 тисяч московського війська [...].

Року 1353 в суботу в святочну вігілію** великий сніг випав на два лікті, до 6 днів тривав, вже (?) були й відчай впали, але пішов теплий дощ і все розтопив, було цього року всього вдосталь[...].

Року 1569 унія сталася з литовськими панами в Любліні[...].

Року 1608 22 лютого князь Костянтин Острозький, київський воєвода, помер в Острозі[...].

Року 1610 1 липня згоріло Вільно, як люди вважають, цей вогонь спалив із 6800 будинків, а храмів різних релігій 18, (також) немалу кількість людей[...].

Року 1610 Марія Медічі, французька королева, коронована 13 травня, а 14 травня Генріх IV, французький і наварський король, не тільки іменем, а й суттю і справами великий монарх, правитель хоробрий, мудрий, справедливий, людяний, котрий був у Європі, вбитий зрадливо злочинцем Франціском Равальяком[...].

Року 1611 13 червня наші взяли Смоленськ[...].

Року 1595 Наливайко був у Слуцьку, а в день св. Філіпа руського у запуст-ну суботу полковника Мартинка у Копилі кн. й. м. пан литовський гетьман наказав громити. Самого забито і козаків розбивши, тіла спалено з гаймою (?).

Помер князь його мосьть Острозький, краківський пан, 12 жовтня 1620[...].

№ 2

Початок XVII ст. – 1535 р. – Смоленський літописець.

“O Smolensku informatia z różnych krajnik.

A[nno] 1386 Smolensk miał swego kscia Świętosława, którego Witold i Skiergajło dobyli na Mścisławiu i zabili, a syna Jurka uwięznili (?) - folio 272

A[nno] 1390. Smolenskie książe i odruńskie (?) podali się pod moc Witoldowi - folio 278

Witold do Smolenska przyjechał, ksze Hłeba wyrzucił, bo mu sprzeciwiał, tamże do niego Wasil, car jego przyjechał - tamże.

* Очевидно тут йдеться про Миколая Радзівіла (1470-1521)- видатного військового та державного діяча ВКЛ, який зокрема відзначився у війнах ВКЛ з Московською державою.

** Тобто перед 15 листопада за старим стилем.

A[nno] 1408. Witold Smolensk szturmem wziął i całe księstwo opanował, na wojewódstwo obrócił. Księżę smolenski do Węgier, do króla Sygmunta uciekł.- folio 286

A[nno] 1441. Smolanie opanowawszy zamek, wypędzili litwę, a Jerzego Mściławskiego wzięli za pana. Król Kazimierz dobył miasta, zamek opanował – folio 364

A[nno] 1499. Smolensk był pod Olbrachtem królem, wojewodą był Stanisław Kiszka - folio 489.

A[nno] 1500. Moskwa dobywała Smolenska i porażeni od hetmana Stanisława Pmałego (?), kasztela trockiego i Jana. -folio 490.

A[nno] 1502. Książ Dymitr Zylków, syn cara, a szwagier Aleksander smoleńskie włości wojował. Stanisław Kiszka z litwą, moskwę od smoleńskiego zamka odbił, włości jednak siła za niedbałością Aleksandra odeszło. - folio 494

A[nno] 1614. Car Smolenska przez 14 niedziel we 100 dział dobywał i nie wzięwszy odstąpił, włość zepsowawszy za Zygmunta I.

A[nno] 1520. Smolensk zdradą Glińskiego i pieniędzami co jest moskwie. Tamże książ moskiewski o pokój do króla posłał respons, żeby Smolenska wrócił, czego moskiewski nie chciał uczynić - folio 545

A[nno] 1522. Wasil posłał posły do Wilna do króla o przymierzu prosząc do lat 5 i pozwolono. - folio 550

A[nno] 1527. Pokój z moskwą przez posła prolongowany do 4 lat. -folio 553

A[nno] 1578. Za Stephana, Haraburda z Mioskiwskim przymirze do trzech lat stanowił - folio 758

Item notanda.

Nowegorod car wziął litwe - folio 473

Księstwo Siewierskie, Siewierz poddały królowi - folio 477

Granica (?) moskiewska Wiaźma - folio 481

Szejnejsk (?) Nowygród - folio 481

Pułgrot był nasz, Moskwa go odebrała r. 1499 - folio 489

Pskow wolne przed tym miasto - folio 514

Połock wzięwszy od Moskwy - folio 613”.

(Бібліотека Чарторийських у Кракові. – Відділ рукописів. – № 2111. – С. 1. – Оригінал(?)).

Переклад:

Інформація про Смоленськ з різних хронік.

1386 р. Смоленськ мав свого князя Святослава, котрого Вітовт і Скіргайло взяли у Мстиславлі і забили, а сина Юрка взяли в полон. Аркуш 272.

1390 р. Смоленські і Одрюцькі (?) князі піддалися під владу Вітовта. Аркуш 278. Вітовт приїхав до Смоленська, князя Гліба вигнав, бо той йому противився. Там же до нього Василь, цар, його зять приїхав. Там же.

1408 р. Вітовт штурмом взяв Смоленськ і все князівство опанував і перетворив на воєводство. Смоленський князь втік до Угорщини до короля Зигмунта. Аркуш 286.

1441 р. Смоляни, взявши замок, вигнали литву, а Юрія Мстиславського взяли за пана. Король Казимир взяв місто, опанував замок. Аркуш 364.

1499 р. Смоленськ був під королем Ольбрахтом. Воеводою був Станіслав Кішка. Аркуш 489.

1500 р. Москва здобувала Смоленськ і були розбиті гетьманом Станіславом Білим, троцьким каштеляном, і Яном.

1502 р. Князь Димитр Жилков, син царя, і швагер Олександр воював смоленські волості. Станіслав Кішка з литвою відбив москву від смоленського замку, однак масу волостей через недбальство Олександра відійшло. Аркуш 494.

1514 р. Цар Смоленська протягом 14 тижнів із 100 гармат добував і не взявши відступив, волость зіпсувавши за короля Зигмунта I.

1520 р. Смоленськ зрадою Глинського і грошима (взятий) москвою. Той же московський цар послав відповідь щодо миру, щоб Смоленськ повернув, чого московський (цар) не хотів учинити. Аркуш 545.

1522 р. Василь послав послів до Вільна до короля, просячи перемир'я на 5 років і (воно) було дозволено. Аркуш 550.

1527 р. Мир з москвою через посла був продовжений на 4 роки. Аркуш 553.

1578 р. За (короля) Стефана Гарабурда з московським (царем) уклав перемир'я на три роки. Аркуш 758.

НОТАТКИ:

Новгород (- Сіверський) цар взяв у литви. Аркуш 473.

Сіверське князівство, Сівер піддали королю. Аркуш 477.

Брянськ (?) московська взяла (?). Аркуш 481.

Сіверський Новгород москва взяла (?). Аркуш 481.

Наш Путивль (Pulgot)(?) москва відібрала 1499 р. Аркуш 489.

Псков, вільне перед цим місто, цар взяв 1509 р. Аркуш 514.

Полоцьк взявши від Москви 613 (*правильно – 1563р. – Ю. М.*).

ПРИМІТКИ:

1. Праваслаўныя храмы на Беларусі. Энцыклапедычны даведнік. – Мінск, 2001. – С. 292.

2. *Стрийковський М.* Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси. – Львів, 2011.

3. *Гваньїні О.* Хроніка європейської Сарматії. – К., 2009.